

THE IMPORTANCE OF THE PRIMARY EDUCATION TEACHER IN LEARNING THE SPEECH TECHNIQUE AND LITERARY LANGUAGE

Musurmonova Go'zal¹

Samarkand Branch of Tashkent International University of Chemistry

KEYWORDS

speech, language,
pronunciation, speech
technique, moving sentences,
excerpts, dialogue, monologue

ABSTRACT

In this article, the primary education teacher's thoughts on the culture of speech, his speech during class, the laws and regulations that he must teach to students, the requirements for the teacher's speech, the opinions of our scholars on speech and language, speech etiquette in the hadiths thoughts about are covered.

2181-2675/© 2022 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7468387

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Student, Samarkand Branch of Tashkent International University of Chemistry, UZB

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHISINING NUTQ TEXNIKASI VA ADABIY TILNI O'RGANISHDAGI AHAMIYATI

KALIT SO'ZLAR:

Nutq, til, jarangdorlik nutq texnikasi, ko'chma gaplar, ko'chirmalar, dialog, monolog

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi nutq madaniyati xaqida fikrlar, dars vaqtidagi nutqi, o'quvchilarga o'rgatishi zarur bo'lgan qonun qoidalar o'qituvchi nutqiga qo'ygan talablar, Olimlarimizning nutq va til xaqidagi fikrlari, Hadislarda kelgan nutq odobi haqida fikrlar yoritilgan.

Nutq odobi aytilishi zarur bo'lgan habarlarni tinglovchini xurmat qilgan xolda, bilish chunki ularni bilmaslik aniqlikning buzilishiga olib keladi. O'qituvchi o'z nutqidan keng foydalanadi. O'quvchilarga voqea-hodisalar, shaxslar haqida malumot berishda bu katta ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilik kasbi bevosita ovoz xususiyatlari bilan bog'liq, yoqimli va jarangdor ovozga ega bo'lgan o'qituvchi o'z o'quvchilariga ovozning shiradorligi bilan ham tasir etadi. Bunday muvoffaqiyatga erishish uchun o'qituvchi o'z ovozi kuchini, yoqimlilikini bilishi zarur. O'qituvchining ovozida quyidagi xususiyatlar bulishi lozim: jarangdorlik, tovushning tozaligi va tembirning yorqinligi.

Nutq texnikasi deyilganda nutqni tinglovchi yoki o'quvchuga yetkazishda qo'llaniladigan vositalar tushuniladi. Nutq ikki xil ko'rinishda bo'lganda uning texnikasi ham ikki xil kursatish mumkin.

1. Og'izaki nutq texnikasi .
2. Yozma nutq texnikasi.

Og'zaki nutq texnikasi — tovush, bo'g'in, so'zlarni, uning shakillarini talaffuz etishni yaxshilash borasida nutq organlarini faollashtiruvchi mashqlarni anglatadi. Bunda ovozdan foydalanish tovush fazilati sifatida yorqin ifodalash qobiliyati bilan nutq faoliyatining ma'nosi bilan nutq ishlatilayotgan so'z ma'nolarini bilish bilan bog'liq.

Yozma nutq — yozma nutq ham xuddi og'izaki nutq kabi tinglovchi uchun yaratiladi. Uning qulayligidan, o'quvchiga tez va butun mohiyati bilan yetib borishidan yozuvchi ham o'quvchiga ham minnatdor. Shuni nazarda tutganda yozma nutq texnikasi quyidagilarni o'z ichiga oladi.

A) har qanday nutq hat boshidan bosh harf bilan boshlanishi kerak, har bir gap mazmunan nisbatan tugallangan bo'lishi, yorqin fikr anglatishi kerak.

B) dialoglardam tashkil topgan yozma nutqda har bur shaxsning gapi teri (-) orqali yoziladi.

C) ko'chma gaplar, ko'chirmalar, o'z ma'nosida ishlatilmagan so'zlar, birikmalar qo'shtirnoq ichida olinadi.

D) nutq uchun ikkinchi darajali hisoblangan, undagi gaplarni tarkibiy qismi hisoblanmaydigan narsalar teri yoki qavs bilan ajratiladi.

E) ot kesmi, izohlovchi, undalma, ajratiladigan bo'laklar tegishli tinish belgilar bilan

ajratiladi.

F) nutqning hat boshidan yirik qismlarga, boblarga bo'lib ko'rsatiladi. [1; 4]

O'qituvchi nutqiga qo'yiladigan talablar:

1. Imkoni boricha o'rtacha, muloyim ovozda so'zlamog'i.
2. O'zini qo'pol, nojoya so'zlardan tiymoq
3. Bir maromda, ohangda gapirmasligi
4. So'zlaganda keraksiz harakat qilmasligi
5. Gapirganda qomatini to'g'ri tutishi
6. Har qanday og'ir vaziyatda ham jahlini sezdirmaslik
7. O'z nutqi ustida tinimsiz ishlashi, mashq qilishi
8. So'zlaganda inson shaxsini kamsituvchi so'zlardan foydalanmasligi
9. O'quvchining fikrini sabr toqat bilan tinglay bilishi.
10. O'z ona tilini, adabiy til me'yorlarni chuqur bilmog'i
11. 10–12 ming so'z boyligiga ega bo'lmog'i
12. Badiiy kitoblarni mutoala qilishi
13. Sinonim manodosh so'zlarni yaxshi o'rganmog'i
14. O'z-o'zlariga rioya qilgan holda o'qituvchiga xos kiyinishi
15. Nutqida o'quvchilar ko'nglini ko'taradigan samimiy maqtovlardan foydalanishi
16. Zamonaviy fan yutuqlarini o'rganmog'i
17. O'z-o'zini dalillar asosida isbotlab berishi
18. Eng avvalo o'zi aytgan so'zlariga o'zi rioya qilmog'i va o'quvchiga ham nutqi, ham fe'l atvori, ham kiyinishi, ham odobi bilan namuna bo'lmog'i shart. [2;5]

O'qituvchi shunaqangi muhandis bo'lishi keraki u o'z o'quvchilariga o'rnak bololishi kerak. O'quvchilarga hamma narsalarni tarbiya, nutq odobi, kiyinish odobi, tozalik, gigiena va ko'plab narsalarni orgata bilish. Qanday joyda kimga qanaqa muomilada bo'lishni xam orgatish zarur bir so'z bilan aytganda o'qituvchi o'quvchilarga ham ona ham o'qituvchi bolishi kerak. Nutq haqida o'rgatish badiiy gapira bilishligni o'rgatish. Til hamma narsaga qodir bu jonsiz va suyaksiz narsadir til yaxshilikni ham yomonlikni ham o'z ichiga oladi inson hayoti davomida to'g'ri gapira bilishi yolgon aralashtirmasligi yolgon gapirsa gunoh bo'lishini bilishi avvalo o'quvchi buni ota onasidan va O'qituvchidan eshita bilishi kerak. Nutq va til haqida notiqqlarning fikrini qanchalik to'g'ri gapirganlarini bilishlikni o'rgatish lozim. Masalan, mashhur notiq Husayn Voiz Koshifiy "Futuvatnomayi sultoniy" asarida nutq odobi haqida ibratli fikrlarni bayon etadi. Ko'ngildagi yashirin sirlar zarurat taqozosi bilan quyidagi holatlarda oshkor etiladi: Mazlumlar faryodiga iltijosiga javob berishi uchun so'z aytish. Bu holatda ko'ngil yengil tortib, aytilgan so'z mazmuni zolim zulmidan ozod etishi mumkin. Tilni asrash ham ahamiyatlidir Koshifiy notiq tilini saqlashi lozim bo'lgan quyidagi holatlarni bayon etadi.

- 1) Yolgon gapirishdan, zero yolgonchi Xudoning dushmani
- 2) Vadaga xilof gapirish, munofiqona so'z aytishdan.
- 3) G'iybat va bo'xton gaplardan, bo'xton fosiqlar ishi.

- 4) Behuda bahsdan, ayb qilishdan, gap tashishdan. Bular shayton vas fasasi.
- 5) O'zini maqtash va tariflashdan. Bu hudbinlikdir.
- 6) Navkar va xizmatkorlarni-xalqni lantlashdan .
- 7) Qarg'ish, duoi bad qilishdan, chunki bu jonu dilning ofati.

O'qituvchi o'quvchilariga shu olti qoida boyicha bilim, ko'nikma berishi kerak kimga qanday muomila qilayotganiga qarab uni tarbiya va axloqini bilishi mumkin. Martabaga yetmaganlarning ham suhbat odobi sakkiz qoidaga asoslanadi.

1. So'ramagunlariga gapirmasin
2. Gapirganda ovozini baland ko'tarmasin.
3. Gapirayotganda o'ngu so'lga qaramasin.
4. G'arazli va kinoyali gaplarni gapirmasin.
5. Qattiq gapirmasin, betga choparlik qilmasin.
6. Pushaymon bo'lmaslik uchun o'ylab gapirsin.
7. Odamlarni so'zini bo'lmasin.
8. Ko'p gapirmasin chunki ko'p gapirish aqli noqislik belgisidir. Oz bo'lsa ham o'z gapirishni shior etsin.

O'qituvchi shu qoidalarni ham o'z o'quvchilariga orgatsa maqsadga muvofiq bolar edi [3;6-7-8]

O'quvchining nutqi hamma vaqt o'zbek adabiy tili normalariga sodiq qoladi, adabiy tilning go'zal va ta'sirchanligi o'zida saqlaydi. Adabiy til ma'lum qo'shimchalar, grammatik kategoriyalarning qo'llanishidagi bir xilligi, barqororligi bilan umum o'zbek xarakterida bo'ladi va shevalardan ustun turadi. Uning ustunligi bir tomondan adabiy norma belgilaydi. Hadislarda nutq va nutq odobi haqida.

"Qur'on"ning ma'lum oyatlari shirin suxonlikga bag'ishlanadi. Shirin so'zlik insoning muomila madaniyatiga ega ekanligini ko'rsatadi, obrosini ortiradi. Hurmatga sazavor qiladi. Shunga ko'ra "Qur'on"da harbir inson shirinso'z bo'lishi ta'kidlanadi. Boshqa bir oyatda Alloh kishilarni so'zlashganda past ovoz bilan so'zlashga undaydi. "Kishilarga chiroyli so'zlaringiz" (Baqara surasi -53 oyat) so'zlashganda ochiq yuzli bo'lish, qo'polik qilmaslik, xushmuomila bo'lish odoblari hayorda tinchlik va baxt sadoqatga erishishda yoru'g' yo'l sifatida talqin etiladi:"Alloh tomonidan bo'lgan bir marhamat sababli ularga yani sahobalarimizga yumshoq so'zli bo'ldingiz. Agar qo'pol, qattiqqo'l bo'lganingizda edi, albatta atrofingizdan tarqalib ketgan bo'lar edilar (Olimron surasi, 159-oyat) degan fikirda bo'lganlar. Dar haqiqat hammaga ham yaxshi gap yaxshi yomon gap bilan esa kimnihgdir ko'nglini og'ritib qo'yishilik mumkin. [4; 4-5]

Insonlar nutq yordamida kim ekanliklarini, o'zining fikr va maqsadlarini anglab olishadilar. Shuno'rinda birdan o'rinli savol tug'iladi. Kishilar oz nutqlarini nima orqali amalga oshiradilar. Albatta til orqali namoyon bo'ladi. Bejizga hodisalarimizdan gadislarimizni birida shunday diyilmagan "Kishining zeb-u ziynati, go'zaligi uning tilidadir - kishilar imkoniyatidan kelib chiqqan holda o'z nutqlarini amalga oshiradilar, shu tillarini shu tillarini tengsiz va betimsol dep o'ylaydilar. Bu bebaho xazinani astoydil sofligini qadr-

qimmatini oshirishga urinadilar, uni boy berib qo'ymaslik uchun jon jahdi bilan kurashib kelishadilar chunki, til milatni, millat ekanligini ko'rsatuvchi asosiy oynadir.

Nutqiy madaniyat haqida gap ketar ekan nutqning madaniyligi demak sir doirasida quvvatini ta'sir etadigan to'girillik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalik, boylik, soflik, joyalik kabi bir qator kommunikativ sifatlar mavjud. Anashu sifatlarning barchasini o'zida mujasam etgan nutq madaniy hisoblanadi.

Nutq madaniyatidagi asosiy masala tildan maqsadga muvofiq foydalanishdir. Demak tilni qolashning real ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilish bu sohaning muhim yo'nalishlaridan biridir. O'qituvchi nutqi adabiy talaffuz me'yorlariga amal qilishda o'quvchiga namuna bo'la olishi lozim. Adabiy talaffuz me'yorlarning buzulishi eng avvalo shevaning natijasida yuzaga keladi shuning uchun o'qituvchi o'zi va o'quvchilar nutqini shevaga oid artikulyatsion baza va shevaning fonetik qonuniyatlaridan batamom qutulish oson kechmaydi. Buning oqibatida aytaylik Buxorolik O' tovushini faqat til oldi tarzida, Xorazimlik O tovushini asosan a tarzida yoki unga yaqin shaklda talafuz qilishi, Toshkentliklar oshni-oshshi, yuzni-yuzi, qorni-qorri tarzida aytilishi kabi ko'plab xatolar kelib chiqaveradi. Bazan boshqa tilni mukammal biladiganlar nutqida muayyan so'zni boshqa til talaffuz tamoyiliga ko'ra moslab aytish nuqsoni ko'zga tashlanadi. Yanvar-yinvar, Yaponiya-yiponiya dekan-de'kan, fakultet-fakulitet. Yozma nutqni aynan harflab o'qish ham adabiy talafuz me'yorlarning buzilishiga olib keladi. Masalan: O'qidingiz so'z shaklini yozganingizda 9 ta emas 8 ta tovush tarzida tafafuz qilinishi ya'ni ng ikki tovush emas bir tovushligini ekanligi ya'ni bajardin-gizmi, o'rtog'ingizmi, berdingizmi kabi xatolarga o'qituvchining o'zi ham qo'yishi mumkin. [6; 7-8]

Xulosa qilib, shuni aytish mumkinki to'liq, mukammal shakllangan talab darajasidagi o'qituvchining umumiy nutqiy madaniyatining eng muhim uzviy ta'bir joiz bo'lsa tamallaridandir. Jonli tovush nutq va uning barcha unsurlarini to'g'ri voqealashtirish ko'nikma va malakalarining jami nutq texnikasi demakdir. Kasbga sadoqatli o'qituvchi o'z o'quvchisi ko'z o'ngida qusursiz va bilimli, qadrlil, ustoz ko'rinadi. Uni saqlash esa har bir ustozning o'ziga bog'liq. O'qituvchi har doim o'z ustida ishlashi, yangiliklardan boxabar bo'lishi innovatsiyalarga ijobiy qarashi o'zi ham novator bo'lishi maqsadga muvofiq. Kichik sinflardan ustoz nutqi ravon, jarangdor, turli g'arazli vositalardan holi bo'lishi, umumiy tarbiya jarayoni uchun ham ijobiy ta'sir etadi. O'qituvchining ovozi, talaffuzi, dektsiyasi, umuman tirik nutqi hamisha o'quvchilar uchun o'ziga xos etalon namuna vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. R. Qo'ng'urov, B. Qobilova "Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari" T.; 1992
2. Qudratov T, "Nutq madaniyat asoslari" T.; 1993.
3. Husayn Voiz Koshifiy "Futuvvatnomai Sultoniy yoxud javonmardlik tariqati" T.; 1994.
4. I mom Buxoriy "Al jome al-sahih" T.; 1999.
5. R. Rasulov "O'qituvchilik nutq madaniyati va notiqlik san'ati" T.; 2020.
6. A. Avloniy "Turkiy Guluston yoxud axloq o'qituvchi" T.; 1992.